

Róziiewicz, Henryka / Róziiewicz, Jerzy

"Istorija russkoj etnografii.
Dooktiabrskij pieriod", Siergiej
Aleksandrowicz Tokariew, Moskwa
1966 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 13/2, 445-448

1968

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

W archiwach naszych zachowały się jedynie szczątki źródeł dotyczących latarni w Krynicy Morskiej, Nowym Porcie i Jarosławcu.

Książka zawiera 54 ilustracje, w tym wiele jest reprodukcji dawnych rycin przedstawiających latarnie i ich urządzenia techniczne; są też fragmenty dawnych map morskich i dawne rysunki techniczne. Szkoda, że w spisie ilustracji (ss. 155—156) przy każdej takiej pozycji nie podano źródła.

Wśród ilustracji powinien być się znaleźć jeszcze rysunek Daniela Chodowieckiego, przedstawiający latarnię morską w Brzeźnie pod Nowym Portem, z dziennika podróży artysty z Berlina do Gdańska w 1773 r.⁴

W tekście dziennika Chodowieckiego znajduje się opis latarni w Brzeźnie (później zastąpiła ją latarnia w Nowym Porcie), który M. Czerner cytuje w swej książce⁵. Kreśląc zaś historię latarni w Wisłoujściu, cytuje opis tej latarni zawarty w *Dzienniku podróży do Polski 1635—1636* francuskiego dyplomaty Karola Ogier. Należało też podać krótki opis latarni w Helu zamieszczony przez Tadeusza Krępowieckiego w *Przejażdżce w Prussach polskich* — cyklu korespondencji drukowanych w 1829 r. w dwóch czasopismach warszawskich⁶. T. Krępowiecki zwiedził latarnię helską 21 sierpnia 1827 r., tj. już po jej uruchomieniu: zapalenie światła odbyło się 1 sierpnia tego roku. Jego opis nieco różni się od danych M. Czernera, a więc tym bardziej warto było relację Krępowieckiego przytoczyć i różnice skomentować.

Ale braków tych chyba nie można zaliczyć do usterek książki.

Zygmunt Brocki

Siergiej Aleksandrowicz Tokariew, *Istorija ruskoj etnografii. Dooktiabskij pieriod*. Izdatielstwo „Nauka”, Moskwa 1966, ss. 455.

Znany etnograf radziecki S. A. Tokariew napisał obszerną historię etnografii rosyjskiej. Praca Tokariewa obejmuje okres od XI w. aż do 1917 r., czyli od powstania kroniki Nestora do wybuchu rewolucji październikowej. Całość podzielona jest na 8 rozdziałów. Podział ten stanowi w pewnym sensie próbę periodyzacji historii etnografii rosyjskiej. Tokariew dzieli więc rosyjską etnografię na następujące okresy: 1. Początkowy okres historii rosyjskiej etnografii (XI—XV w.), 2. Rosyjskie materiały etnograficzne końca XVI i XVIII w.; 3. Rosyjskie materiały i badania etnograficzne w XVIII w.; 4. Rozwój wiedzy etnograficznej w latach 1770—1800; 5. Rosyjska etnografia w latach 1800—1839; 6. Rosyjska etnografia w latach 1840—1869; 7. Rosyjska etnografia w latach 1870—1889; 8. Rosyjska etnografia w latach 1890—1917.

⁴ W wydawnictwach: *Daniel Chodowiecki. Grudzień 1951 — styczeń, luty 1952* [katalog wystawy w Muzeum Pomorskim w Gdańsku opracowany przez A. Gosieniecką. Gdańsk 1951], nr 715; oraz: *Daniel Chodowiecki. 64 reprodukcje* [teksta w opracowaniu W. Zawodzkiego]. Warszawa 1963, tabl. XXVI — ten rysunek Chodowieckiego ma tytuł: *Latarnia morska w Wisłoujściu*. Pomyłka ta jest o tyle dziwna, że w drugiej połowie XVIII w. widok latarni w Wisłoujściu i jej otoczenia (znany choćby ze współczesnego sztychu J. C. Leopolda według rysunku F. B. Wernera, przedstawiającego twierdzę w Wisłoujściu) był zupełnie inny niż ten, który przedstawia rysunek Chodowieckiego, na co wymienieni autorzy powinni byli zwrócić uwagę, nawet gdyby nie wiedzieli, że oprócz latarni w Wisłoujściu (wówczas już zresztą nieczynnej) była też latarnia w Brzeźnie.

⁵ Dziennik ten (*Daniel Chodowieckis Künstlerfahrt nach Danzig im Jahre 1773*; oryginał francuski nie jest opublikowany) M. Czerner niesłusznie nazywa pamiętnikiem (dwukrotnie w przypisie 10 na s. 86).

⁶ Cytuje I. Fabiani-Madeyska w zbiorze: *Odwiedziny Gdańska w XIX wieku*. Gdańsk 1957, s. 116.

Na początku każdego rozdziału autor charakteryzuje epokę, przechodząc następnie do omawiania poszczególnych zagadnień. Jest tych zagadnień bardzo wiele. Niektóre z nich powtarzają się prawie we wszystkich rozdziałach. Są to: etnografia Syberii, etnografia Kaukazu, etnografia środkowej Azji, podróże zagraniczne, etnografia na Ukrainie i Białorusi, badania etnograficzne nad Słowianami poza granicami Rosji, działalność na polu etnografii zesłańców politycznych.

Autor zastrzegł się na wstępie, że „kto nie pisał w języku rosyjskim, nie może figurować w przeglądzie historii etnografii rosyjskiej” (s. 18). Ale przyjęcie takiego kryterium musiało autorowi sprawić wiele kłopotu i niekorzystnie odbiło się na wyborze i układzie materiału w monografii. Wiadomo bowiem, że w dziedzinie etnografii obszarów należących do cesarstwa rosyjskiego ogłaszano szczególnie dużo np. w języku niemieckim, polskim, francuskim, angielskim, ukraińskim, gruzińskim i in. Liczni badacze, tak Rosjanie, jak i nie-Rosjanie, publikowali jedne swoje prace po rosyjsku, drugie zaś — nieraz w obrębie tej samej problematyki — w językach innych.

Rozbijanie twórczości naukowej etnografów tylko z uwagi na język publikacji wydaje nam się nieuzasadnione i sztuczne. Tę sztuczność pogłębia fakt, że do historii etnografii rosyjskiej zalicza Tokariew niektóre dzieła obcych uczonych, napisane czy nawet przetłumaczone i wydane po rosyjsku. Ale i w tym nie jest konsekwentny, pomija bowiem wiele ważnych dzieł ogłoszonych przez nie-Rosjan, którzy bezpośrednio (i to świetnie) pisali je w języku rosyjskim i byli wysoko oceniani przez uczonych rosyjskich i rosyjskie instytucje naukowe.

W rezultacie praca Tokariewa nie jest ani tylko historią twórczości etnograficznej Rosjan, w Rosji i poza Rosją — jakby mogło wskazywać zastrzeżenie wstępne; ani historią twórczości etnograficznej uczonych reprezentujących wszystkie narody żyjące w granicach imperium rosyjskiego; ani też historią w ogóle wszelkich badań etnograficznych prowadzonych na obszarach cesarstwa przez pierwszych, drugich i jeszcze innych, którą można by ująć zgodnie z kryterium geograficznym terenu badań. Niemniej praca Tokariewa to publikacja bardzo cenna, przynosząca niezmiernie obfity zbiór wiadomości z historii etnografii w Rosji. Należy żałować, że etnografia polska nie doczekała się dotychczas tak obszernej i bogatej monografii.

W książce zaś Tokariewa zbyt słabo rysuje się, naszym zdaniem, działalność Polaków na polu etnografii w Rosji — i ta, której dorobek naukowy leży w zasięgu na równi historii etnografii rosyjskiej, jak polskiej; i ta, która nie przyniosła co prawda publikacji w języku rosyjskim, lecz jednak stanowi kapitalny wkład do wiedzy etnograficznej o przedrewolucyjnej Rosji. Ten właśnie wybrany problem chcielibyśmy tu bliżej rozważyć i dodać do Tokariewa ważne, z naszego punktu widzenia, uzupełnienia.

Czytelnika polskiego uderzy zapewne fakt, że Tokariew najwięcej miejsca spośród badaczy polskich poświęca Feliksowi Konowi, znanemu raczej ze swojej działalności w polskim ruchu robotniczym. Kon przeżył na zesłaniu w Jakucji 4 lata. Po powrocie napisał *Fizjologiczkeskije i biologiczkeskije dannyje o Jakutach* (Minusinsk 1899). Napisał także wiele szkiców, wydanych w Tomsku pod ogólnym tytułem *Skazki sibirskoj diejstwitielnosti*. Jakutami zajmował się też inny zesłańiec polski, Wacław Sieroszewski. Tokariew, wymieniając jego prace, szczególnie wysoko ocenia *12 lat w kraju Jakutów* — wydaną w Petersburgu w 1896 r. pod tytułem *Jakuty, pyyt etnograficzeskogo issledowanija* — i sądzi, że książka do dziś jest najpełniejszą monografią o Jakutach. W pracy Tokariewa brak wiadomości o dalszej działalności etnograficznej Sieroszewskiego. Nie wspomniano, że Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne wydelegowało go do Mandżurii i Japonii w cha-

rakterze kierownika wyprawy w celu zbadania plemion pierwotnych, głównie Ajnów. W latach 1902—1903 zwiedził Sieroszewski Chiny, Mandżurię, Koreę, Japonię, Sachalin, opisując swe podróże w pracach takich, jak: *Na daleki wschód* (1904 r.), *Korea* (1905 r.), *Wśród kosmatych ludzi* (1934 r.) i in.

Nieco miejsca poświęca Tokariew Janowi Baudouin de Courtenay; daje wzmiankę o udziale Floriana Stanisława Cejnowy w moskiewskim zjeździe słowiańskim w 1867 r.; odnotowuje rosyjską pracę Adama Honorego Kirkora *Etnograficzeskij wzglad na Wilenskuju guberniju* (1854 r.); przypomina, że już na dwa lata przed powstaniem pierwszego rosyjskiego czasopisma etnograficznego „Etnograficzeskije Obozrenie” (1889 r.) Jan Karłowicz w Warszawie wydawał polskie czasopismo etnograficzne „Wisła”; wspomina także o Włodzimierzu Spasowiczu, współautorze pracy *Istorija słowiańskich literatur* (1879—1881).

Ciekawą postacią, przedstawioną przez Tokariewa, jest Paweł Rowiński, uczestnik powstania 1863 r., znakomity badacz Słowian bałkańskich. Jak pisze Tokariew, Rowiński jeździł na Syberię w związku z próbą oswojodzenia z zesłania Mikołaja Czernyszewskiego. W latach 1879—1906 mieszkał na stałe w Czarnogórze i zajął się etnografią tej krainy. Owocem jego długoletnich badań było m. in. kapitalne dzieło w 3 tomach *Czernogorija w jejo prozłom i nastojaszczom* (1884—1900).

Wiele miejsca Tokariew poświęcił Edwardowi Piekarskiemu, autorowi fundamentalnego *Stowarja jakutskiego jazyka*. Słownik ten wychodził w latach 1899—1930. Piekarski, członek Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności, chcąc wydawnictwo doprowadzić do końca, zrezygnował z powrotu do Polski po rewolucji październikowej.

W pracy Tokariewa nie znajdujemy żadnych wzmianek o wielu zesłańcach polskich, którzy chlubnie zapisali się w dziejach badań Azji, że wspomniemy jedynie bardziej znanego Bronisława Piłsudskiego, przebywającego 15 lat na Sachalinie i prowadzącego tam studia nad pierwotnymi mieszkańcami wyspy. Piłsudski gromadził ich legendy, wierzenia, badań zwyczaje i język. W 1899 r. został przeniesiony do Władywostoku, gdzie na stanowisku kustosa muzeum kontynuował pracę nad kulturą Ajnów, Gilaków i Oroczonów. W 1903 r. zwiedził północną część Japonii. Owocem tych studiów, prowadzonych w bardzo trudnych warunkach, były wybitne prace etnograficzne nagrodzone medalem przez Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne.

Tokariew nie uwzględnił także zupełnie działalności naukowej Józefa Kowalewskiego, zesłanego do Kazania za przynależność do wileńskiego Towarzystwa Filaretów. Uczony ten spędził wiele lat wśród Buriatów, Tunguzów i Mongołów, zajmując się badaniem języków i gromadzeniem materiałów etnograficznych. Po kilkuletnich podróżach objął katedrę literatury mongolskiej w Kazaniu. Wydał liczne prace w językach rosyjskim i polskim, przedstawiające wysoką wartość naukową¹.

Warto wspomnieć również o innych Polakach-wygnañcach, którzy pozostawili po sobie liczne prace i pamiętniki, przynoszące wiele materiału etnograficznego. Do najstarszych polskich relacji o Syberii należy *Diariusz więzienia moskiewskiego miast i miejsc*, napisany przez Adama Dłużyka Kamińskiego w latach 1660—1665². Z początków XVIII w. pozostały cenne pamiętniki Ludwika Siennickiego, który dostał się do niewoli w 1707 r. Badał on zwyczaje Jakutów, Czukoczów i Kamczadalców. Po powrocie do Polski napisał wspomnienia wydane w Wilnie w 1754 r., zawierające wiele ciekawych wiadomości o ziemi i ludziach Syberii. Józef Kopeć, żołnierz kościuszkowski zesłany na Kamczatkę ok. 1810 r., opisał też swoje przy-

¹ Por. artykuł N. O. Szarakszynowej *Józef Kowalewski na Syberii* w niniejszym numerze, ss. 329—347.

² Wydany w tomie zbiorowym *Warta* w 1874 r. pod red. A. Marjańskiego.

gody w pamiętnikach. Kopeć zawarł w nich ciekawy opis Kamczatki, jej przyrody i ludów³.

Powstanie 1830 r. mnożyło szeregi wygnańców na Syberię. Z tego okresu pozostała obszerna literatura pamiętnikarska, zawierająca wiele cennego materiału etnograficznego. Można tu wymienić pamiętniki Rafała Błońskiego, Antoniego Pauszy, Eugeniusza Żmijewskiego, Adolfa Januskiewicza, Jakuba Gordona, Bronisława Zaleskiego, Wincentego Migurskiego, Ewy Felińskiej i Rufina Piotrowskiego⁴. Dużą wartość mają prace o Syberii Agatona Gillera, zsyłanego dwukrotnie: w 1848 i 1854 r.⁵

Po upadku powstania 1863 r. nowe tysiące Polaków zostały zesłane w różne krańce Syberii. Niejeden zapisał się w historii nauki i odkryć geograficznych jako wybitny badacz tej części Rosji. Obok wielce zasłużonych na polu biologii i geografii B. Dybowskiego, A. Czekanowskiego, J. Czerskiego, wiele mało znanych zesłańców dołączyło własne cegiełki do poznania tego olbrzymiego kraju pod względem etnograficznym.

Obok zesłańców, Syberia przykuwała uwagę wielu uczonych polskich, którzy prowadzili studia na jej mało zbadanych obszarach. Liczba owych uczonych jest zbyt wielka, aby przytaczać tutaj nazwiska. Wymienimy więc jedynie Marię Czaplicką, która z polecenia uniwersytetu w Oksfordzie udała się w 1914 r. do ujścia Jeniseju, gdzie spędziła zimę wśród Tunguzów w pobliżu Turuchańska. W 1915 r. zbadała okręg Minusińska. Uczona zebrała bardzo cenne materiały z zakresu etnografii i antropologii. Ogłosiła w języku angielskim kilka prac opartych na tych materiałach, np. *My Siberian Year* (1916 r.) i *Aboriginal Siberia* (1914 r.). Wobec przyjętego przez Tokariewa kryterium językowego dorobek wymienionych badaczy nie został uwzględniony w recenzowanej pracy.

Tokariew, omawiając etnografię Azji Środkowej, nie uwzględnił także znakomitej działalności na polu etnografii Bronisława Grąbczewskiego. Grąbczewski, syn powstańca z 1863 r., brał udział w kilku wyprawach geograficznych, w czasie których zebrał bogate materiały etnograficzne. Był on kilkakrotnie odznaczany przez Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne.

W omawianej *Historii etnografii rosyjskiej* poruszono wiele razy zagadnienia etnograficzne Białorusi i Ukrainy, jednak wielu ich znakomitych badaczy zostało pominiętych, np. Ukraińcy: Aleksander Kolessa (pisał także po rosyjsku) i Iwan Franko, oraz Polacy: pionier ludoznawstwa polskiego i słowiańskiego Zorian Dołęga Chodałkowski (Adam Czarnocki) i jeden z najwybitniejszych folklorystów-slawistów w nauce polskiej Michał Fedorowski.

Warto na koniec zwrócić uwagę na etnograficzną działalność profesorów rosyjskiego uniwersytetu w Warszawie. Tokariew m.in. wymienia sławistę Antona Budiłowicza, profesora w latach osiemdziesiątych XIX w., oraz Jefima Karskiego. Karski przed otrzymaniem stanowiska profesora w Warszawie wykładał w jednym z gimnazjów wileńskich. Jego prace z zakresu białoruskiej dialektologii i historii ściśle związane były z etnografią. Nazwisko Karskiego spotykamy w składzie radzieckiej delegacji na II Słowiański Zjazd Geografów i Etnografów, który odbył się w Polsce w 1927 r.

Henryka i Jerzy Róziewiczowie

³ J. Kopeć, *Dziennik podróży przez całą wzdłuż Azję lądem do portu Ochocka, oceanem przez wyspy Kurylskie do niższej Kamczatki, stamtąd na powrót do tegoż portu na psach i jeleniach*. Wrocław 1837. Dziennik przedrukowywany był kilkakrotnie, m.in. w Paryżu w 1867 r. z przedmową A. Mickiewicza.

⁴ Pamiętniki Rufina Piotrowskiego po raz pierwszy były wydane w Poznaniu w latach 1868—1861. Zostały następnie przetłumaczone na szwedzki, duński, niemiecki, angielski (dwa wydania), francuski (dwa wydania) i rosyjski.

⁵ A. Giller, *Opisanie zabajkalskiej krainy w Syberii*. T. 1—3. Lipsk 1867; tenże, *Podróż więźnia etapami do Syberii w roku 1854*. T. 1—2. Lipsk 1866.